

R E C E N Z I J O S

(Online) ISSN 2424-6034

KALININGRADISTIKA IR OLŠTYNO POLITOLOGŲ NIŠOS¹

Prieš 2016-ųjų metų Šv. Kalėdas Varmijos Mozūrų universiteto Politikos mokslų institutas Olštyne išleido kolektyvinę monografiją, skirtą Rusijos Federacijos Kaliningrado (Karaliaučiaus) srities problematikai.

Priminsiu, problemos, ilgą laiką įvardijamos Kaliningrado galvosūkiu, ištakos ir originalumas – geopolitinės. Glaustas jų apibūdinimas būtų toks. Po Antrojo pasaulinio karo Sovietų Sąjungai atitekusi Rytų Prūsijos dalis buvo paversta milžiniška sovietų karine baze. Ji atliko forposto prieš Vakarus ir barjero, padedančio SSRS užtikrinti Rytų Pabaltijo priklausomybę bei dominavimą Lenkijoje, funkcijas. Po šaltojo karo Rusijos Federacijai priklausanti, labiausiai į Vakarus nutolusi, beveik milijoną gyventojų turinti 15 100 kvadratinį kilometrų teritorija, nors ir besiribojanti su Baltijos jūra, sausumoje buvo atskirta nuo metropolijos ir virto eksklavu. Palaipsniui šis eksklavas atsidūrė skirtingų saugumo struktūrų kryžkelėje, o vėliau – vienos iš jų – euroatlantinės – apsuptyje. Padėties pokyčiai pagimdė vadinajamąjį kaliningradistikos diskursą, t. y. tarptautinės politikos Vidurio ir Rytų Europoje veikiamus politinius sprendimus ir akademines diskusijas, taip pat šio Rusijai priklausančio eksklavo vaidmens Rytų ir Vakarų santykiuose bei jo raidos tyrimus.

¹ Żukowski A., Modzelewski W. T., eds., *Kaliningrad: Its Internal and External Issues*, Olsztyn, Institute of Political Science University of Warmia and Mazury in Olsztyn, 2016. 223 s.

Daugiau kaip trisdešimt tūkstančių studentų turinčio universiteto Socialinių mokslų fakultetui priklausantis Politikos mokslų institutas kaliningradistika ėmė domėtis 2001 m. Buvo imtasi burti tyrėjų vertikalę (profesūra, lektoriai, magistrai, bakalaurai), taip pat keleriems metams gautas valstybinis finansavimas pirmajam tyrimui „Lenkija, Kaliningrado regionas ir Europos tvarkos pokyčiai“. Pasak Instituto direktoriaus ir aptariamos kolektyvinės monografijos sudarytojo prof. Arkadiuszo Żukowskio (p. 174), tai suteikė pagrindą Instituto mokslininkams įsiterpti į tarptautinį akademinį diskursą apie aukštosios politikos trajektorijas Kaliningrado atžvilgiu ir palaipsniui atrasti savąias, regionines akademinio intereso nišas: sociopolitinę Kaliningrado srities realybę, taip pat šios srities kontaktai su Lenkija, Baltijos šalimis ir Europos organizacijomis bei institucijomis pasienio bendradarbiavimo klausimais.

Ketvirtadalis monografijos (p. 173–220) yra skirta Instituto mokslinei (bibliografini), edukacinių programų ir akademinio bendradarbiavimo kaliningradistikos srityje statistikai. Jos pateikimas gali būti vertinamas ir kaip tam tikras mėginimas plačiau viešinti institucijos veiklą (viešųjų ryšių akcija). Kita vertus, tai rodo ir nuolatinį bei ne-nutrūkusį Olštyno politologų dėmesį Kaliningrado sričiai. Pagaliau skelbiama statistika patvirtina A. Żukowskio teiginius apie Instituto mokslininkų dėmesį pasienio bendradarbiavimo su rusais klausimams, t. y. vadinamajai mažajai politikai.

Būtent tokia kryptimi plėtojami tyrimai, veikiausiai, nėra Varšuvos „akademinio“ spaudimo regioniniam universitetui ir jo politologiniam padaliniui padarinys, o radęsi natūraliai, praktiškai vertinant tiek akademinį potencialą, tiek regioninius ir vietinius politinius procesus bei jų įtakas vadinamiesiems regioniniams tyrinėjimams, ypač Olštynė, Varmijos Mozūrų vaivadijos sostinėje. Kalbėdami apie politinius procesus, turime galvoje ir vadinamąją istorinę dimensiją, jos įtaką regioninio tapatumo raidai bei pastarosios santykį su europine regionalistika.

Nuo XIV a. Olštynas ne kartą keitė savo valstybinį priklausomumą. Iš pradžių jis (vok. *Allenstein*) kartu su visa Varmijos žeme, turė-

jusia tam tikrą autonomiją, priklausė Vokiečių (Kryžiuočių) ordinui. XV a. miestas (lenk. *Olsztyn*) tapo pavaldus Lenkijos karaliui. Per pirmąjį Abiejų Tautų Respublikos padalijimą 1772 m. Olštynas kartu su visa Varmija buvo prijungtas prie Prūsijos karalystės. Dar vienas valstybinių sienų pokytis įvyko po Antrojo pasaulinio karo. Miestas su pietiniais Rytų Prūsijos rajonais vėl atsidūrė Lenkijos valstybės ribose ir virto Varmijos Mozūrų vaivadijos sostine.

Olštynas tapo svarbiausiu žemių, vadintų „susigražintomis žemėmis“ ir prijungtų prie Lenkijos, centru. Kaip tik tuomet iš esmės pasikeitė miesto gyventojų struktūra. Daugiau kaip 40 % sudarė „atvykėliai“ iš Lietuvos, deportuoti iš Vilniaus lenkai, o vietinių liko mažiau nei 10 %. Kitaip tariant, absoliučią miesto gyventojų daugumą sudarė žmonės, kurie su Olštynu neturėjo nieko bendro. Jiems miestas buvo visiškai nauja vieta su nepažįstamu vokišku Prūsijos paveldu. „Įveikti“ praeitį naujakuriams turėjo padėti valdžios sukurti siužetai apie pradinį Varmijos slaviškumą, Olštyno lenkiškumą nuo senų senovės ir pan. Po šaltojo karo pabaigos šie siužetai neišnyko, tačiau palaipsniui augo ir vietinės praeities reikšmė, stiprėjo daugia-kultūriškumo akcentai.

Marta Krakowska, nagrinėjusi praeities tęstinumo procesą Varmijoje ir konkrečiai Olštyne, pripažįsta šio proceso sudėtingumą bei nenuoseklumą, tačiau pastebi ir vis labiau gerėjantį susikalbėjimą praeities atžvilgiu, ne tik lenkiškos, vokiškos, bet ir žydiškos linijos atsiradimą praeities vizijoje, o moksliniuose tyrimuose bei švietime stiprėjančią vietinės tapatybės liniją, nusigręžimą nuo tautinės ar valstybinės perspektyvos. Besiformuojantis praeities bendrumas, regis, turi įtakos ir šiuolaikiniams politiniams procesams. Didžioji Varmijos Mozūrų vaivadijos gyventojų dalis nesibaimino, kad, Lenkijai tapus Europos Sąjungos nare, vokiečiai išpirks žemę ir kitą nuosavybę². Narystė ES Lenkijai atvėrė regioninės politikos vystymo finansines bei kt. galimybes, o priklausymas euroatlantinėms struk-

² Krakowska M., „Praeities atminimo tęstinumas bei pokyčiai ir vietinės bendruomenės prigijimo procesas. Olštyno pavyzdys“, *Erdvių pasisavinimas Rytų Prūsijoje XX amžiuje. Acta Historica Universitatis Klaipedensis* XXIV, 2012, p. 188–200.

tūroms reikalavo užtikrinti ir gerus kaimyninius santykius, be kitą ko, plėtojant pasienio bendradarbiavimą, skatinant aktyviais to bendradarbiavimo subjektais tapti pasienio regionus. Štai taip atsirado ir mokslinės nišos Olštyno Politikos mokslų instituto tyrinėtojams.

Tiesa, aptariamoje kolektyvinėje monografijoje aptiksime kelis tekstus, skirtus geopolitinei Kaliningrado srities aplinkai. Tai – Ingmaro Oldbergo „Kaliningrado regionas kaip Maskvos ir Europos santykių problema“ („*The Kaliningrad Region as a Problem between Moscow and Europe*“, p. 23–42) ir Marcino Chelminiako „Geopolitinis Kaliningrado srities vaidmuo Baltijos jūros regione po 1989 m.“ („*The Geopolitical Role of the Kaliningrad Oblast in the Baltic Sea Region after 1989*“, p. 81–92).

I. Oldbergą neblogai pažįsta ir lietuvių politologų auditorija. Buvęs Švedijos gynybos tyrimų agentūros direktoriaus pavaduotojas, Švedijos tarptautinių santykių instituto tyrėjas, specialistas Rusijos klausimais, ne kartą kviestas į Lietuvoje rengtus akademinius forumus. Empiriškai nepriekiaštingu stiliumi I. Oldbergas, akcentuodamas politinį, ekonominį bei karinį matmenis, rekonstravo po šaltojo karo pabaigos besiklosčiusius Kaliningrado srities santykius su metropolija bei kaimynais, tapusiais ES ir NATO nariais. Straipsnyje prisimenamos Kaliningrado srities raidos geopolitinės alternatyvos, pabrėžiama, kad Rusijos agresijos prieš Ukrainą ir išaugusios įtampos tarp Rytų ir Vakarų kontekstuose nerealistiška svarstyti Kaliningrado virsmą Baltijos Honkongu ar bandomuoju Rusijos ir ES bendradarbiavimo regionu. Sritis vėl virsta kariniu bastionu, keldama grėsmes saugumo padėčiai Baltijos jūros regione.

M. Chelminiako straipsnyje – analogiškai kaip ir I. Oldbergo straipsnyje siužetai. Kiek skiriasi empiriniai duomenys, pavyzdžiui, kaip Baltijos jūros valstybių taryba prisidėjo prie pozityvių poslinkių Kaliningrado srityje ir aplink ją. Tačiau glumina autoriaus išvada, skelbianti, jog į rusų eksklavą jau nebežiūrima išimtinai pro karinius akinius, o besikeičiantys NATO, ES ir Rusijos Federacijos santykiai gali teigiamai paveikti ir srities vaidmenį Lenkijos ir Rusijos santy-

kiuose. Panašu, kad ne visi kolektyvinės monografijos autoriai suspėjo atrasti laiko refleksijoms, skirtoms Rusijos agresijos prieš Ukrainą pasekmėms, euroatlantinės bendrijos ir Rusijos santykiams.

Abu minėti autoriai (I. Oldbergas – kiek plačiau, M. Chełminia-
kas – probėgšmomis) užsimena apie keli procesus, kuriuos plačiau
analizuoja kiti monografijos bendraautoriai, o būtent: vietinės, re-
gioninės kaliningradiečių tapatybės formavimosi tendencija, inten-
syvėjantis pasienio bendradarbiavimas ir jo politinis bei ekonominis
poveikis Kaliningrado sričiai bei Varmijos Mozūrų vaivadijai.

Krzysztof Gładkowski savo straipsnyje „Rytų Prūsija: naiki-
nimas ir atmintis“ („*East Prussia: the Annihilation and Memory*“,
p. 13–22) teigia, kad palaipsniui Kaliningrado srityje ir kaimynėje
Lenkijos Varmijos Mozūrų vaivadijoje požiūris į Rytų Prūsijos isto-
riją bei paveldą tampa atviresnis. Jeigu šis procesas įgis pagreitį, aiš-
kina autorius, bus paklotas pamatas neideologizuotai tapatybei rasti.
Jis apeliuoja į atvejus, kai jaunimas nevengia vartoti „*ich bin Allens-
teiner*“, „*ich bin Königsberger*“ kaip tapatybines sąvokas. Tiesa,
K. Gładkowskiui tenka pripažinti, jog tokie atvejai kol kas tik pavie-
niai, o ir su kultūriniu ir dvasiniu bei materialiu Rytprusių paveldu
olštyniečiai turi, švelniai tariant, problemų, ką jau kalbėti apie ru-
sams priklausančią Rytų Prūsijos dalį.

Lenkijos ir Rusijos pasienio gyventojų regioninė tapatybė domina
ir minėtą A. Żukowską, publikuojantį tekstą „Regioninio Lenkijos–
Rusijos pasienio gyventojų identiteto atvejis“ („*A Case of Regional
Identity of Inhabitants of the Polish-Russian Bordeland*“, p. 43–62).
Pristatęs dabartinių Lenkijos ir Rusijos pasienio erdvės tyrimų būklę
ir besiribojančių lenkų ir rusų regionų formavosi istoriją, straipsnio
autorius atkreipia dėmesį į bendras juos jungiančias ypatybes, o bū-
tent, į istorinių aplinkybių sąlygotus geopolitinių sienų pokyčius bei
menką gyventojų socialinį sąryšį. Tiek Varmijos Mozūrų vaivadija,
tiek Kaliningrado sritis yra nauji sociokultūriniai dariniai be aiškiai
apibrėžtos tapatybės, skelbia autorius. Antroji tezės dalis ypač kelia
rimtų dvejonų. Ieškodamas lenkų ir rusų pasienio erdvę jungiančių

veiksnių, A. Żukowski tarsi pamiršta, kokie dėmenys apskritai yra svarbūs identitetui formuotis: kalba, religija, kilmė, valstybinė priklausomybė. Vargu ar kas nors abejoja Kaliningrado srityje gyvenančių rusų lojalumu Rusijai, o Varmijos Mozūrų vaivadijos gyventojų – Lenkijai. Net populiarius Kaliningrado srityje šūkis, kurį primena, bet klaidingai interpretuoja straipsnio autorius, „Mes, rusai, norime kalbėti rusiškai, bet gyventi Europoje“, – byloja apie rusiškąjį politinį ir etninį kaliningradiečių identitetą.

A. Żukowski antrina K. Gładkowskiui, esą yra ženklų, rodančių gretimų regionų pastangas ieškoti savęs atpažinimo elementų Rytų Prūsijos kultūriniame istoriniame palikime. Teigiama, kad šis paveldas gali tapti tuo veiksmu, kuris skatins Lenkijos ir Rusijos pasienio erdvės gyventojų „regioninės sąmonės“ formavimą. Kitaip tariant, atvirumas istorijai tam tikra prasme europeizuoja abi puses, kuria prielaidas bendrai „pozityviai istorinei legendai“ atsirasti, leidžia „nematyti“ tarpvalstybinės sienos arba interpretuoti ją kaip ne tokią reikšmingą. Straipsnio autorius įsitikinęs, jog šį procesą turėtų svariai paveikti 2011 m. pasirašytas ir 2012 m. viduryje įsigaliojęs Lenkijos ir Rusijos susitarimas dėl supaprastintų pasienio regionų gyventojų kelionių (bevizis lenkų judėjimas visoje Kaliningrado srities teritorijoje, rusų – Lenkijos teritorijoje, prilygstančioje Kaliningrado sričiai, t. y. Olštynė, Gdanske, Elbingė). A. Żukowski optimistiškai baigia straipsnį, esą pastangos kurti ir stiprinti regioninį identitetą Lenkijos ir Rusijos pasienio erdvėje gali tapti bendra ateities vizija.

Tarsi stiprinant šį optimizmą, monografijoje skelbiami keli tekstai, skirti praktiniam Varmijos Mozūrų vaivadijos ir Kaliningrado srities bendradarbiavimui iliustruoti. Wojciecho T. Modzelewskio „Lenkijos ir Kaliningrado srities pasienio ir tarpregioninis bendradarbiavimas (paradiplomacija)“ („*Cross-Border and Interregional Cooperation (Paradiplomacy) between Poland and the Kaliningrad Region*“, p. 105–118), Łukaszo Bielewskio „Varmijos Mozūrų regiono ir Kaliningrado regiono bendradarbiavimas“ („*Cooperation between the Warmia and Mazury Region and the Kaliningrad Region*“,

p. 119–134) ir Annos Barsukovos, Igorio I. Zhukovsky'o „Universitetų tarptautinis aktyvumas – Kaliningrado požiūris į Europos Sąjungą: kodėl universitetai bendradarbiauja?“ („*International Activity of the Universities – European Union from Kaliningrad Point of View: Why do Universities Cooperate?*“, p. 149–161) straipsniuose enciklopediniu stiliumi aprašoma, kaip konkrečiai plėtojami santykiai tarp pasienio regionų savivaldybių, nevyriausybinų organizacijų, universitetų ir kitų institucijų. Straipsniai – informatyvūs. Jų potekstė – sėkmingas bendradarbiavimas Lenkijos ir Rusijos pasienio erdvėje – svariai prisideda prie taingos šios Europos dalies pertvarkos.

Mažiau optimizmo, o daugiau realizmo yra Wojciecho Kotowicziaus tekste „Pasienio judėjimas kaip Baltijos regiono valstybių integracijos įrankis: Lenkijos ir Rusijos pavyzdys“ („*Local Border Traffic as a Tool for Integration of the Baltic Region States: the Example of Poland and Russia*“, p. 93–104). Autorius plačiau apžvelgia susitarimo dėl supaprastintų pasienio regionų gyventojų kelių įgyvendinimą praktikoje. Straipsnio autorius pastebi tik ekonominį šio susitarimo poveikį, o politinių, kultūrinių regioninio identiteto formavimosi ženklų neaptinka. Tezei iliustruoti pasitelkiami ir tuometinio Lenkijos užsienio reikalų ministro Radosławo Sikorskio žodžiai: „<...> ačiū rusų pirkėjams <...> mūsų pasienio vaivadijose, patekusiose į susitarimu apibrėžtą teritoriją, parduotuvių apyvarta padidėjo 30 %“ (p. 101). Pasitelkęs dar keletą statistinių rodiklių, W. Kotowiczius daro tvirtą išvadą, kad susitarimas labai pagelbėjo ekonomiškai atsigaunant Lenkijos pasieniui su Rusija.

Svarbi ir dar viena W. Kotowicziaus pastaba apie pasienio bendradarbiavimo tarp Lenkijos ir Rusijos būklę. Ji priklauso ne tiek nuo vietinių subjektų, kiek nuo centrinių valdžių regioninių interesų, santykių tarp Lenkijos ir Rusijos ir tarptautinės padėties. Lieka neaišku, kaip pasienio bendradarbiavimą veiks, pavyzdžiui, įtampa tarp Vakarų ir Rytų dėl Ukrainos, nauja Kaliningrado srities militarizacijos banga ir pan. Pastabą galima suprasti ir kaip raginimą savo kolegoms

neužsisklęsti vien tik lokalinių pasienyje vykstančių procesų tyrimų lauke.

Kita vertus, Varmijos Mozūrų universiteto Socialinių mokslų fakulteto Politikos mokslų instituto Olštynė išleista kolektyvinė monografija „Kaliningradas: jo vidaus ir išoriniai klausimai“ iliustruoja faktą – lenkų politologai stebi ir analizuoja Rusijos Federacijos Kaliningrado srities raidą. O ar mes tai darome?

Raimundas Lopata

Vilniaus universitetas,
Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas